

Anna Adamska-Gallant
(Uniwersytet Wrocławski)

WOLNOŚĆ, RÓWNOŚĆ I WŁASNOŚĆ W KODEKSIE DUKAGJINIEGO

ABSTRACT

LIBERTY, EQUALITY AND PROPERTY IN THE CODE OF LEKE DUKAGJINI

Kanun of Leke Dukagjini is the customary law of northern Albania, which constitutes one of the unique elements of Albanian national identity. It lays down the precepts that underlie the culture, the most important of which are honor, the value of one's word (besa), and family. Together they form the basis for the functioning of society. Attachment to this law has prevented Albanians from assimilating with other Balkan nations, and has enabled them to retain a separate national identity despite hundreds of years of Ottoman domination over Albanian territories. For centuries, Kanun regulated nearly every sphere of social life. Till this day its principles continue to exert a strong influence on the lives of Albanians, both in Albania and in Kosovo – especially in rural areas. Customary law provided for therein determines the scope of terms such as liberty, equality, and property. Reference to precepts included in Kanun allows for a better understanding of Albanians and the motivation behind their actions. It also helps one appreciating their distinct character among other Balkan nations.

KEYWORDS: Kanun, Leke Dukagjini, Albania, Kosovo, besa, honor, honor killing, freedom, equality, family

SŁOWA KLUCZOWE: Kanun, Leke Dukagjini, Albania, Kosowo, besa, honor, zabójstwo honorowe, wolność, równość, rodzina

1. Wprowadzenie

Sformułowane w epoce Oświecenia ideały wolności i równości jak dotąd wydają się kluczowe dla funkcjonowania współczesnych demokracji.

Jedną z bardziej rozpowszechnionych teorii na temat genezy i postępu w rozwoju tych wartości stworzył wówczas George Wilhelm Friedrich Hegel. Wskazywał on na historyczne podłoże wolności i przedstawiał ją jako cel ludzkich dziejów, gdzie ludzkość przez cały okres swojego rozwoju nieustannie dąży do osiągnięcia pełnej swobody. Podobne koncepcje prezentowali i inni myśliciele: Jan Jakub Rousseau, Immanuel Kant, czy Johann Gottlieb Fichte¹.

Według Hegla wolność pojawia się wraz z istnieniem trwałych instytucji politycznych i społecznych, tam gdzie funkcjonują normy etyczne. Jego zdaniem wolność w formie, która mogła zostać zaakceptowana, wystąpiła po raz pierwszy dopiero w cywilizacji greckiej, kiedy despotyzm i patriarchy zastąpione zostały prawem zwyczajowym i regułami moralnymi. W epoce imperium rzymskiego despotyzm zastąpił wolność, wciąż jednak istniały mechanizmy zabezpieczające interesy jednostki. Chrześcijaństwo przyniosło koncepcje ludzkiej godności i równej wartości ludzi, czemu towarzyszył krytycyzm wobec ziemskiej rzeczywistości. Dało to początek wolności podmiotowej, która z biegiem lat i ciągłym rozwojem cywilizacji zaczęła przenikać do wszystkich dziedzin kultury i życia społecznego².

Hegel był przekonany, że chrześcijaństwo i oświecenie stanowią siłę napędową na drodze do urzeczywistnienia wolności, a historia stanowi proces przynoszący za każdym razem jej większy zakres, który stopniowo ulega rozciągnięciu na większą liczbę jednostek. Postęp ten prowadzi do pełniejszego urzeczywistnienia wolności, a w pewnym momencie jej pełnia zostanie osiągnięta, obejmując wszystkie jednostki³.

Istnienie systemu prawnego, który funkcjonując w społeczności chrześcijańskiej nie tylko formułuje zasady daleko ograniczające powszechność korzystania z przywilejów składających się na wolność i równość, ale też wprowadza surowe sankcje za niepodporządkowanie się tym zasadom wydaje się dziś być trudnym do przyjęcia ewenementem. Okazuje się jednak, że w XXI wieku, w dobie Internetu, swobody przemieszczania się i komunikowania, mogą nadal istnieć w Europie grupy społeczne, które

1 Stanisław Filipowicz, *Historia myśli polityczno-prawnej*, Gdańsk 2003.

2 Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Wykłady z filozofii dziejów*, t. I, przeł. J. Grabowski i A. Landman, Warszawa 1958.

3 Zbigniew A. Pełczyński, *Wolność, państwo, społeczeństwo. Hegel a problemy współczesnej filozofii politycznej*, Wrocław 1998.

akceptują daleko idącą nierówność członków grupy w sferze podejmowania kluczowych dla ich sposobu życia decyzji, zawierania umów, ochrony nietykalności cielesnej, wykonywania prawa własności, odrzucając tym samym osiągnięcia cywilizacji Zachodu w tych obszarach. Zamieszkujący północ współczesnej Albanii oraz część Kosowa Albańczycy wciąż odwołują się do zasad prawa zwyczajowego, sięgających XV wieku, które ostatecznie spisano w tzw. Kanunie Leke Dukagijini'ego. Zawarte w nim normy nadal umacniają strukturę społeczną opartą na patriarchacie.

Kanun Leke Dukagijini'ego stanowi jeden z najbardziej unikalnych elementów tożsamości narodowej Albańczyków. Określa on zasady, na których opiera się ich kultura, spośród których najważniejszą rolę odgrywają honor, wartość danego słowa (*besa*) i rodzina, stanowiąca podstawę funkcjonowania społeczeństwa. Przywiązanie do tego prawa zapobiegło asymilacji Albańczyków z innymi narodami Bałkanów i pozwoliło im zachować swoją odrębność narodową pomimo trwającej stulecia otomańskiej dominacji na tych terenach. Kanun przez wieki regulował niemal wszystkie sfery życia społecznego. Siłą rzeczy wraz z rozwojem nowoczesnego państwa jego znaczenie uległo zmniejszeniu, niemniej jednak przyczynił się on do budowy podstaw moralnych społeczeństwa albańskiego i umocnienia w nim takich wartości jak honor, braterstwo i współodpowiedzialność.

Reguły Kanunu to nie tylko tekst prawny sprzed kilkuset lat, którym zajmować się mogą jedynie badacze prawa. Wywiera on wciąż silny wpływ na życie Albańczyków, zarówno w samej Albanii, jak i w Kosowie, zwłaszcza na terenach wiejskich. Powrót do tradycyjnych zasad utrwalonych w Kanunie nastąpił po kilkudziesięcioletniej przerwie z początkiem lat 90 – tych XX wieku, kiedy w Albanii upadł komunizm, a w Kosowie coraz silniejszy stawał się opór wobec władzy utożsamianej z Serbami. W momencie, kiedy instytucje państwowe działające na tych terenach stawały się coraz bardziej niewydolne, a zwłaszcza kiedy nie były w stanie zapewnić jednostkom poczucia bezpieczeństwa i sprawiedliwości, odwołanie się do reguł prawa zwyczajowego szanowanych przez pokolenia, wielu wydawało się dobrym rozwiązaniem. Stąd koniec lat 90 – tych zapisał się na tym obszarze pod znakiem honoru, rodziny, ale również krwawej zemsty jako jednego z kluczowych elementów Kanunu⁴.

4 Arben Cara, Mimoza Margjeka, *Kanun of Leke Dukagjini Customary Law of Northern Albania*, „European Scientific Journal” 2015, October, vol. 11, s. 180–182.

Prawo zwyczajowe zapisane w Kanunie determinuje zakres takich pojęć jak wolność i równość. Odwołanie się do zasad zawartych w Kanunie pozwala lepiej zrozumieć Albańczyków oraz motywację ich działania, jak też docenić ich odrębność pośród innych narodów bałkańskich.

Tereny północnej Albanii w okresie od IV do XVI były zamieszkałe przez ludność wyznania chrześcijańskiego. W XVI wieku u schyłku dominacji chrześcijaństwa na tych terenach wykształciło się prawo zwyczajowe, które funkcjonowało wprawdzie w społeczności chrześcijańskiej, niemniej jednak formułowało zasady daleko ograniczające powszechność korzystania z praw i wolności, łamiąc tym samym kluczową dla chrześcijaństwa zasadę równości. Wprowadzało również surowe sankcje za niepodporządkowanie się tym zasadom.

Dopiero od XVII wieku, w związku z zaostreniem przez Imperium Osmańskie polityki fiskalnej wobec chrześcijan w Albanii rozpoczęła się islamizacja. Wielu Albańczyków, chcąc uniknąć dyskryminacji, przyjęło wiarę muzułmańską⁵. Mimo to ludność wiejska, zwłaszcza zamieszkała na trudno dostępnych górskich terenach, pozostała przy dawnej religii i wciąż uznawała Kanun za zbiór obowiązujących reguł⁶.

2. Pochodzenie Kanunu

Kanun Leke Dukagjini'ego to najbardziej znany zbiór albańskiego prawa zwyczajowego, jaki został kiedykolwiek opublikowany. Zgromadzone w nim reguły przez wieki wywierały istotny wpływ na wszystkie kluczowe aspekty życia społecznego Albanczyków w Kosowie i Północnej Albanii. Prawa te początkowo funkcjonowały jedynie w formie ustnej i były przekazywane z pokolenia na pokolenie przez mędrców żyjących w danej społeczności⁷.

Zgodnie z utrwaloną tradycją autorstwo reguł zawartych w Kanunie przypisuje się Leke Dukagjini'emu. Według części historyków miał on

5 Borys Przedpełski, *Religie i wyznania w Albanii*, <http://albania.republika.pl/Religie%20w%20Albanii.pdf> [dostęp: 14 sierpnia 2016].

6 Tadeusz Czekalski, Jerzy Hauziński, Jan Leśny, *Historia Albanii*, Ossolineum, Warszawa 2009.

7 Noel Malcom, *Kosovo. A Short History*, New York University Press, New York 1998, p. 17; Tanya Mangalakova, *The Kanun in Present – Day Albania, Kosovo and Montenegro*, International Centre for Minority Studies and Intercultural Relations, Sofia 2004.

ogłosić ów zbiór praw w okresie swojego panowania na terenach obejmujących północną Albanię w okresie przypadającym na lata 1448–1481⁸. Do tej pory jednak nie udało się nikomu przedstawić przekonujących dowodów na potwierdzenie tej tezy. Wśród większości badaczy dominuje pogląd, że albańskie prawa zwyczajowe przez stulecia kształtowało się w drodze przekazu ustnego, a jego autorstwa nie można przypisać jednej osobie. Prawo to nazwano imieniem Leke Dukagjini’ego z uwagi na jego sławę w walce z Imperium Otomańskim⁹.

Reguły albańskiego prawa zwyczajowego zostały zebrane i spisane przez żyjącego na przełomie XIX i XX wieku franciszkanina Shtiefena Gjecovi, pochodzącego z miejscowości Janjevo w Kosowie, który w 1913 zaczął publikować gromadzone przez siebie przepisy prawne w cyklu ukazującym się na łamach wydawnictwa zakonu Franciszkanów w Albanii – *Hylli i Drites (Gwiazda światła)*. Dzieła tego nie zdołał dokończyć do swojej śmierci w 1929 roku, kiedy to zginął z rąk serbskiej policji. Jego prace kontynuowali bracia z zakonu, którzy usystematyzowali pozostały materiał i całość zgromadzonych reguł wydali w 1933 roku pod nazwiskiem Gjecovi jako „Kanun Leke Dukagjini’ego”. Słowo *kanun* pochodzi z greki, gdzie kanon oznaczał „regułę” lub „standard”¹⁰.

Prawo zwyczajowe zebrane w Kanunie reguluje wszystkie sfery życia społecznego ludności zamieszkującej północną Albanię i Kosowo, zarówno w domenie publicznej, jak i prywatnej. Zostało ono zawarte w 1263 paragrafach podzielonych na 12 ksiąg, kolejno zatytułowanych: „Kościół”, „Rodzina”, „Małżeństwo”, „Dom, Inwentarz i Własność”, „Praca”, „Przeniesienie własności”, „Dane słowo (*besa*)”, „Honor”, „Szkoda”, „Przestępstwa”, „Prawo sądowe” oraz „Wyjątki i odstępstwa”¹¹.

Tereny, na których respektowano Kanun, położone są na trudno dostępnych górzystych obszarach, które z tego względu pozostawały przez długi czas praktycznie poza kontrolą jakiegokolwiek władzy państwowej. Ich mieszkańcy musieli we własnym zakresie zorganizować się i wprowadzić zasady porządkujące wspólne życie. Uznawali reguły Kanunu

8 Mary Edith Durham, *Some Tribal Origins and Laws and Customs of the Balkans*, George Allen and Unwin Ltd, London 1928, s. 65–66; M. Hasluck, *The Unwritten Law in Albania*, J.H. Hutton (red.), Cambridge 1954, s. 13.

9 Noel Malcom, *Kosovo...*, *op. cit.*, s. 18.

10 Zef Ahmeti, *The Criminal Law in the Kanun of Leke Dukagjini – the Albanian Customary Law*, University St Gallen, Switzerland 2004.

11 Arben Cara, Mimoza Margjeka, *Kanun of Leke Dukagjini...*, *op. cit.*, s. 178.

za mające pierwszeństwo przed prawem stanowionym, bez względu na starania podejmowane zarówno ze strony kolejnych władców próbujących wprowadzić swoje panowanie na tych obszarach, jak i Kościoła. Kanun funkcjonował przez lata jako alternatywne lub dodatkowe źródło prawa¹².

Znaczenie Kanunu dla ludności zamieszkującej północną Albanię i Kosowa jest nie do przecenienia. Jedną z najbardziej znanych badaczek tych terenów, brytyjska podróżniczka Mary Edith Durham w 1920 r. pisała o swoich doświadczeniach z Kanunem: *Kiedykolwiek w górach pytałam, dlaczego coś zostało zrobione, mówiono mi „Ponieważ Leke tak kazał”*¹³. Stwierdzenie, że „Leke tak powiedział” stało się dla mieszkańców tych obszarów ważniejsze niż Dekalog dla chrześcijan, czy Pięć Filarów Islamu dla muzułmanów. Co ciekawe, duchowni obu religii funkcjonujących na tym obszarze w swoim nauczaniu starali się unikać popadania choćby w najmniejsze sprzeczności z zasadami Kanunu¹⁴.

3. Fundamentalne zasady Kanunu

Jeden z czołowych badaczy Kanunu, Giuseppe Valentini, wskazał na cztery kluczowe zasady, na których opiera się prawo zwyczajowe zebrane w tym zbiorze. Według niego fundamentem dla wszystkich innych zasad jest osobisty honor, z którego wynika swoiście pojmowana zasada równości, będąca z kolei podstawą wolności działania w zgodzie ze swoim honorem, w granicach prawa, bez podlegania rozkazom innej osoby. Czwartą zasadą jest słowo honoru (tzw. Besa), które polega na absolutnym zaufaniu do danego słowa, którego bez względu na okoliczności należy dotrzymywać¹⁵.

Kanun stanowi, że przestępstwo przeciwko honorowi nie może być spłacone poprzez zapłatę (przeniesienie własności rzeczy), ale jedynie poprzez upuszczenie krwi albo przez wielkoduszne przebaczenie¹⁶. Przestępstwem przeciwko honorowi jest m.in. nazwanie mężczyzny kłamcą

12 Tanya Mangalakova, *The Kanun In Present-Day Albania, Kosovo, and Montenegro*, International Centre for Minority Studies and Intercultural Relations (IMIR), Sofia 2004, s. 14, http://pdc.ceu.hu/archive/00003864/01/The_Kanun.pdf [dostęp: 14 sierpnia 2016]; Arben Cara, Mimoza Margjeka, *Kanun of Leke Dukagjini...*, *op. cit.*, s. 176–177.

13 Mary Edith Durham, *Some Tribal Origins...*, s. 64–65.

14 Noel Malcom, *Kosovo...*, *op. cit.*, s. 18.

15 *Ibidem*.

16 Par. 598.

w obecności innego mężczyzny, znieważenie jego żony, zabranie broni, bądź pogwałcenie jego gościnności¹⁷. Ta ostatnia zasada stanowi bardzo istotną regułę Kanunu, ponieważ przyjęcia gościa w domu tworzy wyjątkową, nierozzerwalną więź pomiędzy nim a gospodarzem.

Zasadę „besy” można rozumieć jako słowo honoru, czy nienaruszalność danej obietnicy. Dla Albańczyka „besa” jest świętością, oznacza lojalność i obowiązek dotrzymania danego słowa. Jej elementem jest również szacunek dla gościa, którego status jest uregulowany w przepisach dotyczących honoru. Najpełniejszym wyrazem więzi pomiędzy gospodarzem a gościem jest reguła, która stanowi, że „dom należy do Boga i gościa”¹⁸. Ten ostatni pozostaje pod ochroną gospodarza, który ma obowiązek pomścić gościa, jeżeli krzywda wydarzyła mu się nie tylko pod jego dachem, ale również jeszcze po jego opuszczeniu w drodze następnego dnia. O tym, że obowiązek chronienia gościa jest niezwykle daleko posunięty świadczy fakt, że przestępstwo przeciwko ojcu czy bratu może zostać wybaczone, zaś w przypadku gościa Kanun nie dopuszcza takiej możliwości.

Albańskie społeczeństwo opiera się na szeroko rozumianej rodzinie. Do dzisiaj częstym jest, że kilka pokoleń żyje wspólnie pod jednym dachem. Członkowie rodziny nawzajem się wspierają, młodzi troszczą się o starszych. Zgodnie z Kanunem, co do zasady najstarszy mężczyzna w rodzinie jest jej głową i z racji tego ma niemal nieograniczoną władzę nad jej członkami, w tym prawo karania. Niemniej jednak rodzina może wybrać innego przywódcę, jeżeli najstarszy z rodu działa w sposób szkodliwy dla rodziny. Dzieci były wychowywane w przeświadczeniu, że ojciec rodziny ma zawsze rację.

Prawo zwyczajowe zgromadzone w Kanunie funkcjonowało dobrze w społeczeństwie, które posiadało następujące cechy: brak skutecznie działającej władzy państwowej, silny system klanowy, przy czym klan był rozumiany jako transcendentalna wspólnota żywych i umarłych z etycznym obowiązkiem przetrwania w społeczeństwie, powszechny kult przodków, wysoki etos wojowników, a słowo mówione było wyżej cenione niż pisane¹⁹.

¹⁷ Par. 601.

¹⁸ Par. 602.

¹⁹ K. Yamamoto, *Study on the Ethical Concepts of the Japanese Writer Yukio Mishima, Ultra-nationalist*, „Coll. Antropol.” 2000, nr 24, s. 603, <http://hrcak.srce.hr/file/26583> [dostęp: 14 sierpnia 2016].

4. Równość, wolność i własność

4.1 Rodzina

W społeczeństwie patriarchalnym, opierającym się na zhierarchizowanej rodzinie na równość nie ma miejsca. Status jednostki w rodzinie determinuje jej zakres praw i obowiązków. Już w tym miejscu warto podkreślić, że pozycja kobiety w społeczeństwie funkcjonującym w oparciu o zasady Kanunu była szczególnie niska i najbardziej obrazowo oddaje ją zapis, zgodnie z którym „Kobieta jest workiem do noszenia, stworzonym by trwać tak długo, jak żyje ona w domu męża”²⁰, co w zasadzie ograniczało jej rolę do funkcji prokreacyjnej.

Podstawową jednostką organizacyjną w społeczeństwie funkcjonującym w oparciu o zasady Kanunu była rodzina rozumiana jako „grupa ludzi żyjących pod jednym dachem, której celem jest zwiększanie ich liczby poprzez małżeństwo dla jej ustanowienia oraz rozwój ich stanu oraz rozumu i intelektu”²¹. Na czele rodziny z reguły stał najstarszy mężczyzna, lub najstarszy brat, przy czym żaden z nich nie musiał być żonaty. Rodzina mogła zdecydować o wyborze innego mężczyzny do pełnienia tej funkcji, jeżeli wszyscy zgodzili się na to, że będzie on mądrzejszy, bardziej inteligentny i troskliwy niż najstarszy z rodu²².

Pozycja mężczyzny będącego głową rodziny była wyjątkowa, co przejawiało się w szerszym zakresie praw mu przysługujących, w tym w szeregu uprawnień o charakterze władcym względem pozostałych jej członków. Głowie rodziny przysługiwało prawo do zajmowania głównego miejsca w domu. Jako jedyny mógł posiadać własną broń nawet wielkiej wartości, siodło, materac i koc, naczynia do kawy, jak też wino i rakiję. Tylko jemu przysługiwało uprawnienie do dysponowania ziemią, bez względu na jej charakter, poprzez zakup, sprzedaż i zamianę. Głowa domu mogła zaciągać i udzielać pożyczek i gwarancji, wyrażała zgodę na sprzedaż, zakup lub pożyczanie czegokolwiek przez innego członka rodziny. Dzierżący tę funkcję podejmował decyzje co do budowy domów i zabudowań gospodarczych, dysponował zarobkiem innych członków rodziny, przydzielał im pracę w domu i poza nim, wysyłał do pracy w zamian za pożyczkę lub za darmo²³.

²⁰ Art. XXIX.

²¹ Par. 14.

²² Par. 20.

²³ *Ibidem*.

Wymienione wyżej uprawnienia współcześnie można uznać za elementy definiujące zdolność prawną i zdolność do czynności prawnych. Zgodnie z Kanunem były to przymioty przysługujące wyłącznie głowie rodziny.

Poza uprawnieniami o charakterze cywilnoprawnym głowa rodziny posiadała kompetencje do karania członków rodziny za zachowania uznane za sprzeczne z jej interesem. Katalog kar był stosunkowo obszerny i obejmował pozbawienie jedzenia, zakaz noszenia broni w ręku bądź przy pasku przez okres tygodnia lub dwóch, związanie bądź uwięzienie w domu, pozbawienie udziału w domostwie w celu zapobieżenia dyshonorowi lub niebezpieczeństwu dla rodziny.

Na głowie rodziny ciążyły także liczne obowiązki względem jej członków, do których należały: dbanie o interesy członków rodziny; zapewnienie, aby nie wyrządzali oni szkody; podejmowanie jako pierwszy pracy, do której jest zobowiązany; zabezpieczenie ziemi, aby nie leżała odłogiem; obrona żywego inwentarza; wykonywanie mądrej i rozważnej pracy w domu i poza nim; unikanie działań prowadzących dom do destrukcji lub likwidacji; zapewnienie odzieży i obuwia członkom rodziny; utrzymywanie sprawiedliwości w domu i unikanie faworyzowania kogokolwiek; zakup broni dla młodych mężczyzn w momencie uznania, że są oni zdolni do jej noszenia.

Do członków rodziny zaliczano wyłącznie mężczyzn. Ich prawa w stosunku do rodziny były wyraźnie określone, a najważniejszym była możliwość usunięcia głowy rodziny w razie stwierdzenia, że nie działa ona dla jej dobra, i wyboru nowej osoby na tę pozycję. Członkowie rodziny mogli również indywidualnie posiadać broń, przy czym musiała być ona niższej wartości niż w przypadku tej należącej do głowy rodziny. Rolnik mógł posiadać i pożyczać swój pług bez zgody głowy rodziny i takie samo uprawnienie przysługiwało pasterzowi w stosunku do stada owiec, którym się opiekował.

Kanun przewidywał bardzo ograniczone prawa członków rodziny do zaciągania zobowiązań cywilnoprawnych i dysponowania swoim ograniczonym co do składników majątkiem. Nie mogli oni udzielać gwarancji przekraczającej wartość ich broni, ani pracować dla kogoś innego bez zgody głowy domu. Nie byli władni dokonać sprzedaży, zakup i wymiany rzeczy stanowiących ich własność, ani zobowiązać głowy rodziny do pracy. Musieli oni słuchać i wykonywać polecenia starszego rodu, w tym dotyczące wstąpienia do armii.

Kobiet nie traktowano na równi z mężczyznami, jako członków rodziny, a Kanun uznawał je nawet za zbyteczne w domostwie²⁴. Miały one obowiązek pracować na rzecz rodziny, natomiast w tzw. wolnym czasie mogły pracować dla siebie. Spośród nich w nieco uprzywilejowanej sytuacji znajdowała się tzw. pani domu. Kanun przewidywał dla niej jedynie kilka uprawnień, do których należało rozdzielanie pomiędzy członków rodziny wszystkiego, co zostało wyprodukowane w domu, dawanie i pożyczanie produktów spożywczych oraz wydawanie innym kobietom poleceń dotyczących prac domowych. Z kolei zakres jej obowiązków był określony nieco szerzej, wyraźnie podkreślając jej usługową rolę w rodzinie. Pani domu obowiązana była do przygotowywania posiłków, dbania o przechowywanie produktów tak, aby nic nie uległo zepsuciu, zapewnienia sprawiedliwego traktowania członków rodziny i ich dzieci. Podczas gdy kobiety były w pracy, to do niej należało zajmowanie się dziećmi. Kanun wyraźnie zakazywał jej sprzedaży czegokolwiek bez zgody głowy domu²⁵. Mężczyźni – członkowie rodziny mogli zdecydować o usunięciu pani domu w razie ustalenia, że dopuściła się kradzieży, sprzedała cokolwiek potajemnie lub faworyzowała którekolwiek z dzieci.

Zasadą było, że w rodzinie wszyscy powinni być traktowani równo przez mężczyznę stojącego na jej czele, ale oczywiście w obrębie określonej kategorii. Nie było bowiem równości pomiędzy kobietami i mężczyznami, pozycja ich była różna, a nad wszystkimi władzę sprawowała głowa rodziny. Co ważne, to dobro rodziny jako całości, a nie poszczególnych osób ją tworzących powinno być czynnikiem determinującym działania wszystkich.

4.2 Małżeństwo

Reguły dotyczące małżeństwa to jeden z najbardziej jaskrawych przykładów zaprzeczenia współczesnym zasadom wolności i równości właściwym demokracjom zachodnim. Kanun definiuje małżeństwo jako „środek do utworzenia gospodarstwa domowego poprzez dołączenie do niego innej rodziny w celu dodania siły roboczej i zwiększenia liczby dzieci”²⁶. Wyłącznym celem małżeństwa jest więc wzmocnienie siły klanu poprzez wzrost jego

²⁴ Art. XX, rozdział „Małżeństwo”.

²⁵ Par. 23.

²⁶ Par. 20.

liczebności i alianse z innymi szanowanymi rodzinami, a nie zaspokojenie potrzeb uczuciowych potencjalnych małżonków. Dlatego Kanun tak wiele miejsca poświęca kwestii wyboru odpowiedniego kandydata na małżonka, a samo małżeństwo jest przedmiotem negocjacji pomiędzy głowami rodów.

Młodzi pozbawieni są możliwości wyboru kandydata na małżonka. W przypadku kobiet zakaz ten jest bezwzględny, ponieważ kwestiami związanymi z jej zamążpójściem zajmują się rodzice, bądź bracia lub krewni w przypadku braku tych pierwszych²⁷. Pozbawiono ją również uczestniczenia w wyborze butów i odzieży stanowiących jej posag²⁸. Młody mężczyzna jest nieco bardziej uprzywilejowany, ponieważ w razie śmierci rodziców może zajmować się własnym małżeństwem, wybrać swata oraz wpływać na jego ustalenia. Jeżeli rodzice żyją, podobnie jak kobieta jest on pozbawiony jakiegokolwiek wpływu na ustalenia dotyczące małżeństwa²⁹. Pomimo to, mężczyźnie pozostawiono swobodę odrzucenia kandydatki na żonę, nawet po wyrażeniu zgody na małżeństwo, jednak nie może tego zrobić w trakcie zaślubin.

Prawa i obowiązki małżonków względem siebie nawzajem również cechuje brak równości. Mąż ma zapewnić żonie odzież i obuwie, jak też wszystko, co jest jej niezbędne do życia. Ponadto zobowiązany jest chronić jej honor i nie dawać jej powodów do narzekania³⁰. Z kolei żona obowiązana jest chronić honor swojego męża, służyć mu w nieskazitelnym sposób, poddać się jego dominacji, wypełniać obowiązki małżeńskie, wychowywać i karmić dzieci, utrzymywać odzież i obuwie w należytym porządku, jak też nie może wpływać na zaręczyny swoich synów i córek. Jedyne prawo, jakie posiada żona to możliwość poproszenia męża o pożyczanie, odzież i obuwie³¹.

Kobieta pozbawiona była możliwości odrzucenia kandydata na męża. Jeżeli nie chciała się zgodzić na poślubienie ustalonego mężczyzny Kanun przewidywał przekazanie jej przez rodziców narzeczonemu siłą, czemu towarzyszyło wręczenie mu naboju. Mąż miał prawo go użyć do zabicia żony w razie jej ucieczki. Z uwagi na to, że nabój pochodził od rodziny dziewczyny, nie mieli oni prawa jej pomścić³².

27 Par. 31.

28 Par. 24.

29 Par. 30.

30 Par. 32.

31 Par. 33–34.

32 Par. 28.

Małżonkowie nie mieli możliwości rozwiązania małżeństwa przez rozwód. Po raz kolejny, mąż znajdował się w uprzywilejowanej pozycji względem żony, ponieważ w razie jej zdrady bądź naruszenia nakazu gościnności miał prawo ją zabić. Również w tym celu użyć miał naboju podarowanego przez jej rodzinę³³.

Żona na własność mogła posiadać jedynie to, co otrzymała w dniu ślubu³⁴, przy czym również te przedmioty mogły jej zostać odebrane, jeżeli dopuściła się kradzieży. Ponadto w takiej sytuacji kobieta musiała opuścić dom i mogła ze sobą zabrać jedynie to, co miała na sobie. Pozostała część należących do niej rzeczy zwracana była jej rodzinie. Albańskie kobiety pozbawione były również prawa dziedziczenia po swoich rodzicach i mężu³⁵. Żona nie miała żadnej władzy nad dziećmi³⁶.

Mąż uprawniony był do karania żony, miał prawo naruszania jej netykalności cielesnej poprzez bicie i wiązanie, jeżeli uznał, że nie szanowała ona jego słów i rozkazów³⁷. Za takie zachowanie mąż nie ponosił żadnej odpowiedzialności, a rodzice dziewczyny nie mogli mieć do niego pretensji. Jedynie w sytuacji, gdy żona została pobita przez męża do krwi, miała ona prawo poskarżyć się swoim rodzicom, którzy z kolei mogli żądać od męża wyjaśnień³⁸.

Kobieta przez całe życie była cudzą własnością, najpierw rodziców, a później męża. To rodzice ponosili również odpowiedzialność za jej zachowanie, mieli obowiązek zapłaty za jej niegodziwość, chociaż nie mieli prawa, aby ingerować w jej sprawy. Kobiety według Kanunu nie mogły być *Starszymi*, którzy rozstrzygali spory, ani *Jurorami*, do których należało odebranie przyrzeczenia od *Informanta*, czyli świadka w procesie. Same nie mogły być *Informantami*, jak również nie mogły obserwować samego momentu złożenia przysięgi. Pozbawione były prawa udziału w zgromadzeniach, w trakcie których decydowano o sprawach rodziny³⁹.

Jedynym sposobem na wyzwolenie przez kobietę była ucieczka do stanu „zaprzysiężonych dziewic”. Decyzję taką podejmowały z reguły nie z własnej woli, ale dlatego, że z uwagi na ciągnące się przez pokolenia

33 Par. 40.

34 Par. 28.

35 Art. XX, rozdział „Małżeństwo”, par. 1227.

36 Par. 44.

37 Par. 44.

38 Par. 38.

39 Par. 1227.

zabójstwa honorowe w danej rodzinie nie było mężczyzny, który mógłby pełnić funkcję głowy rodu. Konsekwencją złożenia przez kobietę przysięgi o pozostaniu do końca życia dziewicą była jednak konieczność życia jak mężczyzna, co symbolizowało przyjęcie męskiego stroju i sposobu bycia. Kobiety rezygnowały z pragnień o miłości, dzieciach, czy małżeństwie. Zaprzysiężone dziewice zyskiwały prawo przebywania z mężczyznami, mogły także zasiadać w zgromadzeniu, ale bez prawa głosu.

4.3 Honor

Daleko idącym ograniczeniem wolności osobistej w sferze podejmowania decyzji co do wyboru sposobu działania w razie konfliktu z innymi członkami społeczności funkcjonującej w oparciu o reguły Kanunu był bezwzględny obowiązek obrony honoru. Mężczyzna, którego honor ucierpiał, pozbawiony był wolności wyboru, ponieważ musiał go odkupić poprzez zabicie tego, który go splamił, albo przez „wielkoduszne przebaczenie”, co zdarzało się zdecydowanie rzadziej. Plama na honorze nie dotyczyła wyłącznie jego, ale całej rodziny. Kobieta również posiadała honor, niemniej jednak był chroniony wyłącznie przez mężczyznę.

Kanun szczegółowo regulował zasady „zabójstwa honorowego”, które musiało zostać dokonane, aby zmyć plamę na honorze. Jego podstawą jest przyjęcie archaicznego założenia, że celem zemsty nie jest ukaranie zabójcy, ale satysfakcja dla krwi zamordowanego, lub przyniesienie satysfakcji honorowi, który został splamiony. Honor mógł zostać oczyszczony poprzez zabicie mężczyzny z rodziny zabójcy, przy czym nie był ważny stopień pokrewieństwa pomiędzy zabójcą a zabitym w ramach zemsty. Zemsty powinien być dokonać najbliższy męski krewny ofiary. Jeżeli tego nie zrobił, cała rodzina popadała w niesławę.

„Zabójstwo honorowe” zgodnie z Kanunem dotyczyło wyłącznie mężczyzn. Ofiara musiała zostać zastrzelona w świetle dziennym, na głównej ulicy, twarzą w twarz po tym, jak zabójca wypowiedział jej imię. Każda rodzina miała prawo pomścić śmierć swoich członków. Po dokonaniu zemsty zabójca miał obowiązek powiadomić rodzinę zabitego i zapewnić transport ciała do domu. Niedopuszczalne było zabranie broni ofiary. Dowód zabójstwa musiał zostać wysłany rodzinie ofiary, a przez mediatora należało zażądać 24-godzinnego rozejmu⁴⁰.

5. Uwagi końcowe

Kanun Leke Dukagjini'ego, pomimo upływu czasu i dokonującej się modernizacji Albanii i Kosowa, wciąż wywiera istotny wpływ na funkcjonowanie tutejszych społeczeństw. Z jednej strony prowadzi to do pozytywnych rezultatów, takich jak umacnianie szacunku i przywiązania do rodziny, duże znaczenie danego słowa, czy gościnności. Z drugiej strony przywiązanie do tradycyjnych norm pozostaje w sprzeczności z zasadami państwa prawa, nie sprzyja emancypacji tutejszych kobiet i utrwała model „honorowych zabójstw” jako sposób załatwiania sporów, który prowadzi do tego, że nie tylko giną ludzie, ale równie wielu jest pozbawionych przez lata wolności we własnych domach, co jest jedynym sposobem na uniknięcie krwawej zemsty.

Bez wątpienia Kanun Leke Dukagjini'ego jest fascynującym materiałem do studiowania przez antropologów kultury i historyków prawa. Dla sędziego pracującego w Kosowie jest źródłem wiedzy o tutejszych zwyczajach i kluczem do zrozumienia mentalności ludzi, z którymi się styka na co dzień, nie tylko w sądzie.

Bibliografia

- Ahmeti Z., *The Criminal Law in the Kanun of Leke Dukagjini – the Albanian Customary Law*, University St Gallen, Switzerland 2004.
- Cara A., Margjeka M., *Kanun of Leke Dukagjini Customary Law of Northern Albania*, „European Scientific Journal” 2015, vol. 11, October.
- Czekalski T., Hauziński J., Leśny J., *Historia Albanii*, Ossolineum, Warszawa 2009.
- Durham M.E., *Some Tribal Origins and Laws and Customs of the Balkans*, London 1928.
- Filipowicz S., *Historia myśli polityczno-prawnej*, Gdańsk 2003.
- Fox L., *The Code of Leke Dukagjini*, Gjonlekaj Publishing Company, New York 1989.
- Hasluck M., *The Unwritten Law in Albania*, J.H. Hutton (red.), Cambridge 1954.
- Hegel G.W.F., *Wykłady z filozofii dziejów*, t. I, przeł. J. Grabowski i A. Landman, Warszawa 1958
- Mangalakova T., *The Kanun in Present – Day Albania, Kosovo and Montenegro*, International Centre for Minority Studies and Intercultural

Relations, Sofia 2004, http://pdc.ceu.hu/archive/00003864/01/The_Kanun.pdf [dostęp: 14 sierpnia 2016].

Malcolm N., *Kosovo. A Short History*, New York University Press, New York 1998.

Pełczyński Z.A., *Wolność, państwo, społeczeństwo. Hegel a problemy współczesnej filozofii politycznej*, Wrocław 1998.

Przedpełski B., *Religie i wyznania w Albanii*, <http://albania.republika.pl/Religie%20w%20Albanii.pdf> [dostęp: 14 sierpnia 2016].

Yamamoto K., *Study on the Ethical Concepts of the Japanese Writer Yukio Mishima, Ultra-nationalist*, „Coll. Antropol.” 2000, nr 24, <http://hr-cak.srce.hr/file/26583> [dostęp: 14 sierpnia 2016].